

PRIKAZI
REVIEWS

IV

ETIKA KRIMINALISTIČKO-
-OBAVEŠTAJNOG RADA

Aleksandra Bulatović, Aleksandar Fatić
i Srđan Korać, Institut za međunarodnu
politiku i privredu, Beograd 2013

Ivan Nišavić

Knjiga koja je iz štampe izašla početkom 2013. godine u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, sastoji se iz devet jasno izdvojenih poglavlja, koji zajedno sa Zaključkom, Bibliografijom i Indeksom pojmova čine koherentnu cjelinu štampanu na 319 strana.

Ovo djelo koristiće kako onima koje zanima uopšteno informisanje i upoznavanje sa kriminalističko-obavještajnim radom (u daljem dijelu teksta: KOR), tako i onima koji su već upoznati sa problematikom takvog posla, jer im omogućava detaljniji i suptilniji upliv u način funkcionisanja KOR-a, kao i u probleme i prednosti koje on nosi sa sobom. KOR se može definisati kao sistematsko postupanje u cilju prikupljanja i analize informacija u vezi sa kriminalom i uslovima za činjenje krivičnih djela, zbog planiranja policijskih aktivnosti, a zarad potrebe državnog aparata da djelotvorno nadzire društvene procese sa devijantnim obilježjima. Suštinski zadatak KOR-a je trojak, i obuhvata prikupljanje informacija, njihovo provjeravanje i analizu, te formulisanje finalnog obavještajnog proizvoda na kraju.

Autori su na jedan veoma objektivna način izveli preciznu analizu razvoja KOR-a: (a) gledano iz istorijske perspektive, početkom XX vijeka uviđamo potrebu za ozbiljnijim, preciznijim i sistematičnijim praćenjem i kontrolisanjem ljudi i organizacija koji mogu biti prijetnja unutrašnjim prilikama u jednoj ili više država. Ovdje je posebno posvećena pažnja razvoju obavještajnih službi u SAD i Velikoj Britaniji. Potreba za formiranjem ovakvih službi se javlja kao posljedica turbulentnosti prilika i ekonomsko-političke situacije u ovim zemljama i javlja se kao pokušaj odgovora vlasti na izazove od kojih se ne može zaštititi samo klasičnim policijskim radom. Tako, u SAD biva formirano odjeljenje za istrage još 1908. godine koje 1935. prerasta u dobro poznati Savezni biro za istrage ili FBI.

Takođe, (b) posmatrano iz problemskog ugla: aktivnosti koje potpadaju pod KOR, kao što su špijuniranje, presretanje i preuzimanje povjerljivih informacija i podataka, tajni upliv u tuđu privatnost, praćenje i snimanje komunikacija i sl. nose posebnu težinu u smislu društvene odgovornosti onih ljudi koji odobravaju i izvršavaju takve akcije. Naime, mnoga pitanja, koja se tiču legitimnosti ovakvih akcija i, što je još važnije, javnog morala, mogu biti postavljena na ovu temu. S obzirom da se funkcije KOR-a odvijaju pod okriljem Vlade države koja je oformila takvu službu, to znači da se radi, između ostalog, u ime zaštite i bezbjednosti svih građana te zemlje. A kako služba ima zadatak da, kao što je rečeno, tajno prati i prikuplja informacija o građanima koji su bezbjednosno interesantni subjekti, neizostavno se nameću moralne dileme kako ljudi koji se bave kriminalističkim radom, tako i građana koji očekuju od države maksimalnu ili optimalnu bezbjednost. Službenici KOR-a podliježu mnogim rizicima i teškim zahtjevima koje, posebno u okolnostima operativnih kriza, moraju biti efikasno i precizno razriješeni: ovo sve za posljedicu ima vrlo komplikovana moralna pitanja na koja je nužno brzo i jasno odgovarati, jer ti odgovori na eksplicitan način utiču i/ili mijenjaju tok započetih operacija. S obzirom na snažnu želju operativaca da zločince privedu pravdi, postoji otvoren prostor za dileme koje se tiču etičkih normi na koje se oni mogu osloniti ili o njih oglasiti, kao i na postupak opravdanja primjene određenih obavještajnih metoda i tehnika prema nekoj osobi.

S druge strane, sa stanovišta građana, mogu biti postavljena mnoga pitanja, kao što su: koliko je (ne)moralno tajno pratiti slobodne građane, koristiti i (zlo)upotrebljavati informacije do kojih se došlo? ili, prije toga, koji su uslovi da neka osoba postane bezbjednosno interesantan subjekat da bi primjena obavještajnih metoda bila opravdana? Tajnost obavještajnih postupaka ostavlja otvorenim polje nesigurnosti koje se kod građana može pojaviti – jer

im postaje očigledna pomisao da oni sami mogu biti predmet istrage, te da njihova privatnost nije na pravi način zaštićena.

Zarad jasnijeg prikaza etičkih dilema, kako samih obavještajaca tako i građana koji žive u državi koja ima potrebu za formiranjem ovakvih službi i njihovim aktivnim (iako tajnim) učestvovanjem u javnom, političkom i ekonomskom životu, autori su prikazali i na filozofski način analizirali savremene etičke teorije. Naime, etika javne službe – koja obuhvata valjane standarde ispravnog i pogrešnog koji propisuju šta javni službenik treba da čini u pogledu dužnosti koje ima prema javnim poslovima, načelima, vrlinama i koristima za društvo – može doprinijeti podizanju nivoa na kom i službenici KOR-a funkcionišu. Vrijednosna neutralnost javnih službenika nije prihvatljiva i podrazumijeva se da javni službenik posjeduje lični, pa tako i moralni kredibilitet, te da može biti sposoban da svoje postupke podvede pod već utvrđene i prihvaćene moralne norme u određenoj političkoj i društvenoj zajednici. Od ovog nisu izuzeti ni službenici KOR-a, koji, iako većinom pod okriljem tajnosti i prikrivenosti, ipak predstavljaju neku vrstu javne službe, makar u tom smislu što bi trebalo da funkcionišu u ime građana i zarad njihove dobrobiti.

U svrhu toga, rasprava o tri najznačajnija etička modela ili teorije veoma je korisna. Poseban značaj ima i to što je, zahvaljujući činjenici da je obrađena na ovaj način i u sklopu jedne ovakve knjige, olakšana praktična primjena neke od teorija i omogućen jasniji i precizniji uvid u moguće situacije konkretno povezane sa KOR-om.

Prvi model etike – deontološki (grč. *deon*: dužnost, ono što treba; i *logos*: riječ, govor, zakon) podrazumijeva činjenje u skladu sa nedvosmislenim moralnim pravilima ili normama. Naša je obaveza da se povinujemo dužnostima koje, ako su pozitivne, propisuju nam šta da radimo, a ako su negativne, izriču nam zabrane. Immanuel Kant je zahvaljujući svojoj poznatoj

formulaciji kategoričkog imperativa („delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vreme možeš želeći da ona postane jedan opšti zakon“¹) uobličio i formulisao etiku dužnosti, koja još od tog vremena stoji kao jedna jaka i plauzibilna teorija morala. Kantovski zahtjev za univerzalnošću čine moralne dužnosti apsolutnim, što može izazvati razne poteškoće i teško je održiv.

Da li je za službenika KOR-a u određenoj situaciji bolje da osumnjičenog slaže, jer će time dobiti korisnije informacije koje će istragu dovesti do željenog kraja, ili treba da se drži apsolutne zabrane laganja, kao opšteg moralnog principa? Iz perspektive kantovske etike, laganje ne bi trebalo da bude opcija uopšte. Iz perspektive konsekvencijalističke etike, što je ujedno i drugi model etike, laganje je dozvoljeno ili zabranjeno u zavisnosti od onoga kakvu posledicu proizvodi. Ako je posledica pozitivna, dobra i poželjna (što je u pomenutom primeru svakako slučaj), laganje je potpuno opravdan metod. Naime, konsekvencijalizam je etički pristup koji procenjuje ispravnost ili pogrešnost nekog postupka prema vrijednosti njegovih posljedica. Najčešće se za posledicu uzima neka krajnja svrha: najveće dobro. U okviru *utilitarizma* je objašnjeno shvatanje krajnje svrhe: moralno ispravna radnja jeste ona radnja koja proizvodi najviše mogućeg dobra. Iako je termin „dobro“ bio različito definisan (kao „sreća“ ili kao „zadovoljstvo“ ili kao „korist“), svi utilitaristi su saglasni sa činjenicom da se prosuđivanje moralne vrijednosti određenih postupaka vrši na osnovu vrijednosti koje imaju posljedice tih postupaka. Utilitarizam počiva na ideji da je stepen moralne prihvatljivosti neke radnje direktno proporcionalan relativnoj koristi koja se njome ostvaruje. Stoga, ako je posledica dobra, zanemaruju se postupci koji su do nje doveli. Iz ugla KOR-a, ovakav način moralnog razmišljanja je vrlo primamljiv, ali istovremeno i problematičan – jer upravo dosljedna primjena utilitarizma

opravdala bi nemoralne postupke i upotrebu nemoralnih sredstava i načina službenika, ako bi oni na kraju doveli do najboljih posljedica.

Treći model – etički model zajednice ili komunitarna etika, predstavlja neko kompromisno rješenje koje je ipak više na strani konsekvencijalizma, u smislu što se zahtijeva maksimalna vrlina pojediniica i institucije, pri čemu sadržaj te vrline zavisi od stavova zajednice i može sadržati i deontološke i utilitarističke vrijednosti. Zavisnost i isprepletanost moralnih vrijednosti je pod velikim uticajem društveno-političkog uređenja određene zajednice. Ovakvim vidom etičke zajednice pokušaj dovođenja u ravnotežu kategoričkih prava sa instrumentalnim vrijednostima čini se mogućim.

241

Potreba za filozofskim pristupom u obradi etičkih teorija ogleda se u činjenici da je za pravilno, odgovorno i prije svega moralno postupanje službenika KOR-a od krucijalnog značaja razumijevanje etičkih principa na teorijskom nivou, da bi njihova primjena u konkretnim slučajevima bila plauzibilna. Kako je KOR, za razliku od klasičnog policijskog rada, više koncentrisan na suzbijanje i prevenciju mogućih kriminalnih radnji (ili nekih drugih sličnih radnji; terorističkih, na primjer), djelovanje službenika se odvija na osnovu sumnji, pretpostavki ili insinucija da neka osoba ili osobe jeste ili jesu potencijalna prijetnja. Praktično, djeluje se „unaprijed“, da bi se spriječio mogući kriminalni akt. Ali takvim načinom rada se može doći i do povjerljivih informacija o sumnjivim osobama koje nisu ni od kakve koristi za KOR službu. Stoga, način na koji se vrši kontrola, obrada i analiza informacija mora biti vrlo pažljiv, pa se samim tim od osoba koje rade taj posao, zahtijevaju čvrsta moralna načela, koja im omogućavaju pravilno i efikasno razlikovanje dobijenih informacija. Upravo je u drugoj polovini knjige, pored metoda i tehnika kriminalističko-obavještajne analize, posvećena pažnja načinu na koji bi službenici KOR-a trebalo da postupaju u

1 Imanuel Kant (2008) *Zasnivanje metafizičke morala*, str. 60, Beograd: Dereta.

pojedinačnim, moralno vrlo problematičnim, situacijama. Upravo takvom jednom teorijskom potkovanosti službenika KOR-a uspjela bi se izbjeći relativizacija moralnih principa, koja je, posebno u današnje vrijeme, i te kako zastupljena i prihvaćena. Jer tek u slučaju postuliranja određene etičke paradigme za službu KOR-a, moguće je da njeni članovi uspiju da na adekvatan način sprovedu i primjenjuju etička načela. Uz to, smisao etike leži u činjenici da ljudsko ponašanje bude regulisano s gledišta unutrašnje moralne sankcije, tj. da ljudska savjest i na privatnom i na profesionalnom nivou bude regulator postupanja.

242

U današnjem svijetu koji potresaju različiti oblici kriminalnog organizovanja i djelovanja, na nacionalnom, a sve više i na internacionalnom nivou, uviđa se potreba i značaj

KOR-a. Takođe, pokušaji maksimizacije humane bezbjednosti „običnih“ građana svakodnevna su tema i cilj mnogih rasprava i seminara. Ovom knjigom je polje koje se tiče kriminalističko-obavještajnog rada osvijetljeno iz jednog, makar kod nas, neobičajenog ugla, ali koji je veoma značajan jer može doprinijeti razumijevanju šireg spektra načina na koji KOR djeluje kao i posljedica koje takav način rada ima na građane. Pokušava se razumjeti zašto neke obavještajne službe smiju ili ne smiju da prekorače standarde dobre prakse i granice uobičajeno prihvatljivog postupanja da bi se postigli visoki bezbjednosni zahtjevi i ciljevi. A obrazložnje potencijalnih prekoračenja krije se u činjenici da dobrobit korišćenja veoma često antagonizujućih metoda KOR-a mora biti nesamjerljivo veća od moguće štete za građane ili društvene odnose.